

Мікеланджело Буонарроті: між мармуром долі й молитвою любові

Мікеланджело Буонарроті (1475–1564) — італійський скульптор, живописець, архітектор та інженер, поет, мислитель, найвидатніший майстер часів Ренесансу. Ще за життя його твори вважалися найвищим досягненням мистецтва своєї епохи. Його ім'я асоціюється з фрескою «Створення Адама», статуями Давида і Мойсея, собором Святого Петра в Римі... Мікеланджело був дивовижною людиною, і його життя це підтверджує. Він знав, чого хотів, йшов до своєї мети, не шкодуючи ні себе, ні оточення. Яким він був у житті, від чого страждав, що ненавидів, кого любив? Відповідь на ці запитання збережена в його геніальних сонетах. Через брак українських перекладів більшість з них була досі не відомою українському читачеві. І ось нарешті, вперше в Україні, маємо збірку із 60-ти сонетів Мікеланджело, перекладених письменницею Наталією Горішною. У свою поезію Мікеланджело завжди вкладав безліч мистецьких думок і глибоких почуттів. З його поезії промовляє і проста людина, і громадянин, і новатор-творець, і неповторний лірик. Існує думка, що в поезії він не піднявся до таких висот, як в скульптурі, живописі, архітектурі, та все ж італійський поет і лінгвіст Піндемонте мав рацію, коли назвав його людиною, що володіла чотирма душами (скульптури, живопису, архітектури, поезії).

Поезія Мікеланджело має своє літературне коріння. Всі захоплюються сонетами Данте до Беатріче, сонетами Петрарки на життя і на смерть донни Лаури. Ці твори добре знані на наших теренах. Насамперед це уможливлене тим, що вони віддавна відомі як

у польських, так і українських перекладах, зроблених впродовж XX століття, а сонети Мікеланджело зі збірки «Rime» майже повністю перекладені українською тільки тепер. І, коли сьогодні вчитуєшся в ці вивершені українські переклади, то стає зрозумілим, що саме сонети Мікеланджело, написані понад 500 років тому, ближчі і, сказати б, рідніші сучасним українським естетам, ніж сонети Данте, Петрарки, Шекспіра, ба навіть сонети багатьох європейських поетів XIX–XX століть. Ближчі не стільки їхньою ліричною інтонацією й експресією, скільки неповторною глибиною філософією мистецтва і людських взаємин, я б навіть уточнив, — сучасною екзистенцією буття людини у світі. Так, сонети Мікеланджело — й досі звучать сучасно і вже у двадцять першому столітті надихають на відкриття нових законів життя і містики людських почуттів та на подальший розвиток як поетичного мистецтва, так і мистецтва різьблення у камені й мистецтва осягнення любові через молитву.

Визначний італійський письменник, живописець, історик мистецтва й добрий приятель Мікеланджело Джорджо Вазарі (якому присвячено ряд віршів митця, зокрема сонети Rime 277 («Ви творчо прирівняли у правах...») і Rime 299 («Мул, цукор, свічі, сулія вина...»)) так писав про таланти і значення Мікеланджело для епохи Ренесансу: «Господь побачив безплідні зусилля прекрасних, великих талантів, що виснажували свої сили в пошуках досконалості, у зображенні недосяжної природи. Він зглянувся над цими зусиллями і сліпотю людини, котра далі від істини, ніж сутінки від світла, і вирішив дати світові генія, який, перевершивши всіх, хто жив до нього, в живописі, скульптурі й архітектурі, показав би людям вічні зразки всіх цих мистецтв. Цьому генію він надав повної досконалості в малюнку, у розташуванні світла і тіні, у мистецтві

володіння різцем, а також в мистецтві будівництва міцних і прекрасних споруд. Він наділив його також високим розумом і поетичним талантом, щоб увесь світ шанував у ньому зразок життєвої довершеності в усіх проявах, аби ми вважали його радше надбанням неба, аніж землі».

Мікеланджело ді Лодовіко Буонарроті Сімоні, більш відомий просто як Мікеланджело, народився в неділю, 6 березня 1475 року, в казково мальовничому місці: в замку Капрезе, що розташований на північ від старовинного міста Ареццо, неподалік від Флоренції. Поруч — темна ущелина, де вирує річка Тибр, що несе води в напрямку Риму, а ще ближче бере свій початок річка Арно, на якій стоїть головне місто Тоскани. Начебто випадковість: Мікеланджело з'явився на світ на межі двох схилів, і ця обставина супроводжуватиме його все життя — він житиме і творитиме, розриваючись між двома містами-суперниками, які завдячують йому значною частиною своєї художньої слави. Передбачити таку долю було би вкрай складно, адже батьком художника був Лодовіко ді Леонардо Буонарроті Сімоні, збіднілий флорентійський дворянин. Втім, чи був він дворянином — достеменно не відомо. У деяких біографічних книгах йдеться про те, що предком Мікеланджело був дехто месер Сімоні, що походив із роду графів ді Каносса. У XIII столітті він начебто прибув до Флоренції і навіть керував містом як подеста (голова адміністрації в середньовічних італійських містах-державах). Однак документи не підтверджують цього походження. Вони не підтверджують навіть існування подести з таким ім'ям, але батько Мікеланджело, мабуть, дуже хотів вірити в це, та й пізніше, коли Мікеланджело вже став відомим, графський рід охоче визнавав кровну спорідненість з ним. Скажімо, граф Алессандро ді Каносса в 1520 році називав його

в листі «шановним родичем» і запрошував на гостину, пропонуючи вважати його дім своїм. Ось думка з цього приводу авторитетного біографа Мікеланджело Марселя Бріона:

«Буонарроті-Сімоні вважалися одними з найвидатніших мешканців Флоренції. Вони відзначилися в торгівлі, яка в цьому місті була ґрунтом, що виростив його аристократію, неодноразово обиралися до муніципальних рад, були в них обережними й авторитетними депутатами, дбали про суспільне благо та власне багатство і користувалися повагою перших людей міста, тобто банкірів і великих торговців. Вони мали міцне фінансове становище, репутацію чесних торговців, повагу городян — а на більше вони й не претендували».

А ось Шарль Клеман, автор кількох книг про Мікеланджело, впевнений, що походження Буонарроті від графів ді Каносса, «загалом прийняте за часів Мікеланджело, здається більш ніж сумнівним сьогодні». Він пише: «Очевидним є те, що Буонарроті оселилися у Флоренції дуже давно і що вони в різні часи перебували на службі в уряді республіки на досить важливих посадах».

Як би там не було, Лодовіко ді Леонардо Буонарроті Сімоні був буквально наскрізь просякнутий усвідомленням винятковості свого походження. Але водночас це був типовий невдаха, який завжди звалював свої невдачі на мінливості долі. Він покинув Флоренцію, щоб за сотню кілометрів від неї зайняти скромне місце судді в Кьюзі та Капрезе. За словами ще одного біографа Мікеланджело, Огюста Ланно-Роллана, «від колишнього стану графів ді Каносса Лодовіко дісталоя лише те, що називають багатством бідняків: велика кількість дітей». Мікеланджело був другим поміж п'ятьох синів свого батька, він мав братів: Леонардо (найстарший), Буонаррото, Джовансімоне та Джизмондо. Сестер у Мікеланджело не було.

SONETTI DI 500 ANNI FA

500-ЛІТНІ СОНЕТИ

SONETTI

(dal libro «Rime»)

Rime 3. Grato e felice, a' tuo feroci mali

Grato e felice, a' tuo feroci mali
ostare e vincer mi fu già concesso;
or lasso, il petto vo bagnando spesso
contr'a mie voglia, e so quante tu vali.

E se i dannosi e preteriti strali
al segno del mie cor non fur ma' presso,
or puoi a colpi vendicar te stesso
di que' begli occhi, e fien tutti mortali

Da quanti lacci ancor, da quante rete
vago uccelletto per maligna sorte
campa molt'anni per morir po' peggio,

tal di me, donne, Amor, come vedete,
per darmi in questa età più crudel morte,
campato m'ha gran tempo, come veggio.

СОНЕТИ

(із книги «*Rime*»)

Rime 3*. Я вмів колись принадам відсіч дати

Я вмів колись принадам відсіч дати**,
Обходив, пані, ваш звабливий чар!
Та ось дістав найважчу із покар —
Удар, який не в силі вже тримати.

Любов зламала всі мої загати,
Амура стріли в ціль летять з-над хмар,
Палає в серці невгамовний жар...
Цей час настав, хоча й не мав настати.

Я був, як птах свободний. Жодних сітей
Не визнавав душею, не сприймав.
І ось тепер, коли один у світі,

Як відійшов від дріб'язкових справ,
Бог дав знаття у мареві ночей:
Любов — не кліть, а вищий привілей!

* У перекладах збережена оригінальна нумерація поезій у книзі «*Rime*». Сонети становлять лише частину її віршованих текстів, тому нумерація не є послідовною (Rime 3, Rime 4... Rime 300).

** Сонет написаний на звороті аркуша, що містить замальовки до композиції «Битва при Кашині»: боротьба вершника з піхотинцями. Відповідно він може датуватися не раніше 1504 р. Вважається, що цей сонет своїм риторичним використанням теми кохання був віршованою вправою повсякденного характеру.

Rime 4. Quanto si gode, lieta e ben contesta

Quanto si gode, lieta e ben contesta
di fior sopra ' crin d'or d'una, grillanda,
che l'altro inanzi l'uno all'altro manda,
come ch'il primo sia a baciare la testa!

Contenta è tutto il giorno quella vesta
che serra 'l petto e poi par che si spanda,
e quel c'oro filato si domanda
le guanci' e 'l collo di toccar non resta.

Ma più lieto quel nastro par che goda,
dorato in punta, con sì fatte tempre
che preme e tocca il petto ch'egli allaccia.

E la schietta cintura che s'annoda
mi par dir seco: qui vo' stringer sempre.
Or che farebbon duncbe le mie braccia?

Rime 4. Радіють ніжні квітоньки малі

Радіють ніжні квітоньки малі*,
Заплутавшись у кучерях тендітних,
Немов вони для того і розквітли,
Щоб цілувати голову її.

Туніка опадає до землі,
Голублячи її принади скритно,
Торкається до персів оксамитних
І розкошує в їхньому теплі.

Прозора стрічка порухом стрімким
То шию зачіпає, то ланіти.
Куди ж я маю погляд свій подіти,

Як пояс обвиває стан стрункий —
Так пружно, щільно, ще і ще тугіше?..
Та рук моїх обійми все ж міцніші!

* Сонет написаний на звороті листа брата Буонаррото до Мікеланджело. Лист датований 24 грудня 1507 р.; отже, і вірш, імовірно, написаний в останні дні грудня того ж року. Незважаючи на наявність ремінісценцій з Петрарки, сонет несе відбиток живого враження від зустрічі з невідомою для читачів болонською жінкою, яка явно привернула увагу Мікеланджело.

Rime 5. I' ho gia fatto un gozzo in questo stento

A Giovanni di Pistoia

I' ho gia fatto un gozzo in questo stento,
come fa l'acqua a' gatti in Lombardia
o ver d'altro paese che si sia,
c'a forza 'l ventre appicca sotto 'l mento.

La barba al cielo, e la memoria sento
in sullo scrigno, e 'l petto fo d'arpia,
e 'l pennel sopra 'l viso tuttavia
mel fa, gocciando, un ricco pavimento.

E' lombi entrati mi son nella peccia,
e fo del cui per contrapeso groppa,
e' passi senza gli occhi muovo invano.

Dinanzi mi s'allunga la corteccia,
e per piegarsi adietro si ragroppa,
e tendomi com'arco soriano.

Pero fallace e strano
surge il iudizio che la mente porta,
che mal si tra' per cerbottana torta.

La mia pittura morta
difendi orma', Giovanni, e 'l mio onore,
non sendo in loco bon, ne io pittore.

Rime 5. Нажив я зоба в цьому лихолітті

До Джованні з Пістої

Нажив я зоба в цьому лихолітті*:
Так пучить кішок мулиста вода —
Ломбардії проблема і біда, —
Й втискає ув утробу підборіддя;

Грудина, як у гарпії**. Лахміття
Стирчить врзнібіч, а не борода;
Із пензля капле бовтанка брудна,
І сам я весь — мурзате страховиддя.

Уперлись стегна прямо у живіт,
Натер з натуги пухирі на шкірі.
Зад випнувся. Струмком збігає піт,

Зважніли ноги, мов пудові гирі.
Отак-то, друже, серед цих докук
Хребет зігнувся, як сирійський лук.

Вишу́, немов кажан, на риштуванні —
Яка стрільба, як тріснув сарбакан***?!
Нехай мені пробачить Ватикан:

Художник з мене так собі, Джованні;
Але як взявсь, то вже й зроблю. А ти —
Стули моїм зловмисникам роти.

* Жартівливий сонет з кодою (від італійського coda — «хвіст», тобто нарощення зайвих терцетів), присвячений другові Джованні да Пістої, флорентійському літератору. Нарікання автора викликані першими невдачами під час розпису плафону Сикстинської капели (1508–1512).

** Гарпії — крилаті богині вихору та смерті. Зображуються у вигляді птахів з людськими обличчями.

*** Сарбакан — традиційна духова трубка для метання стріл або дротиків, яка використовується для полювання на дрібну дичину або для спортивно-розважальної стрільби.

Rime 6. Signor, se vero è alcun proverbio antico

Signor, se vero è alcun proverbio antico,
questo è ben quel, che chi può mai non vuole.
Tu hai creduto a favole e parole
e premiato chi è del ver nimico.

I' sono e fui già tuo buon servo antico,
a te son dato come e' raggi al sole,
e del mie tempo non ti incresce o dole,
e men ti piaccio se più m'affatico.

Già sperai ascender per la tua altezza,
e 'l giusto peso e la potente spada
fussi al bisogno, e non la voce d'ecco.

Ma 'l cielo è quel c'ogni virtù disprezza
locarla al mondo, se vuol c'altri vada
a prender frutto d'un arbor ch'è secco.

Rime 6. Всевишній мій! Є істина проста

Всевишній мій! Є істина проста,
Що заздрість правді затуляє рота.
Життя віддав я каторжній роботі,
А Ти підлиз цілуєш у вуста.

Мене живила праведна мета:
Тобі служити у кривавім поті.
У мозолях, а не у сріблї-злоті,
Я звікував свої палкі літа.

Я силкувавсь сягти Твого зросту,
Натхнення виглядав із високості,
Чекав Твоєї ласки, дива з див!

Та небо лиш сміялося із мене,
Коли в саду розквітчанім, зеленім
В сухого древа* я просив плодів.

* Натяк на замовника розписів у Сикстинській капелі папу Юлія II (світське ім'я Дж. Делла Ровере, від *rovere* — дуб), на гербі якого зображене дерево з опалим листям.

надає перевагу силабо-тоніці та твердим поетичним формам, насамперед сонету. У її доробку близько 500 сонетів, половина з яких — власні, половина — переклад зі світової класики.

Перекладає українською поетичні твори з польської (А. Міцкевич та низка сучасних поетів), англійської (Дж. Г. Байрон), італійської (сонети Мікеланджело Буонарроті), російської (Т. Шевченко, поема «Тризна» та поети золотого і срібного віку), болгарської (І. Барзаков) та інших мов (усього близько 2 тис. перекладів майже з 200 авторів). Оригінальним поезіям Горішної притаманні художня філігранність, чітке дотримання канону, висока інтелектуальність і емоційність, а «переклади характеризуються уважністю до оригіналів та точним відтворенням ритмоінтонаційної партитури творів» (М. Слабошпицький). Вірші Горішної перекладені польською, англійською, болгарською, французькою та ін. Поетична і перекладацька творчість Наталії Горішної пошанована дев'ятьма літературними преміями, три з яких — за поетичний переклад: ім. Василя Мисика (2018) — за книгу перекладів «Срібні медальйони», сонетарій Ігоря-Северяніна; ім. Агатангела Кримського (2024) — за переклад з англійської книги поезій Дж. Г. Байрона «Єврейські мелодії»; ім. Миколи Терещенка (2025) — за переклад з польської книги Е. Босняцької «Поезії» (у співавторстві).

Письменниця мешкає в Черкасах.

Зміст

Мікеланджело Буонарроті: між мармуром долі й молитвою любові	5
Хронологія життя і творчості	
Мікеланджело Буонарроті	49
Sonetti	58
Rime 3. Grato e felice, a' tuo feroci mali	58
Сонети	59
Rime 3. Я вмів колись принадам відсіч дати	59
Rime 4. Quanto si gode, lieta e ben contesta	60
Rime 4. Радіють ніжні квітоньки малі	61
Rime 5. I' ho già fatto un gozzo in questo stento	62
Rime 5. Нажив я зоба в цьому лихолітті	63
Rime 6. Signor, se vero è alcun proverbio antico	64
Rime 6. Всевишній мій! Є істина проста	65
Rime 10. Qua si fa elmi di calici e spade	66
Rime 10. Кують мечі із водосвятних чаш	67
Rime 23. I' fu', già son molt'anni, mille volte	68
Rime 23. Життя колишнє не назву медовим	69
Rime 34. La vita del mie amor non è 'l cor mio	70
Rime 34. Людській любові — серце затісне	71
Rime 41. Spirto ben nato, in cu' si specchia e vede	72
Rime 41. Високий дух — обличчя відбиває	73
Rime 42. Dimmi di grazia, Amor, se gli occhi mei	74
Rime 42. Скажи, Амуре, цю красу магічну	75
Rime 43. La ragion meco si lamenta e dole	76
Rime 43. А розум все нашіптує мені	77
Rime 46. Se 'l mie rozzo martello i duri sassi	78
Rime 46. Тоді, як молот б'є камінну брилу	79
Rime 47. Quand'el ministro de' sospir mie tanti	80
Rime 47. Як винуватець всіх моїх зітхань	81
Rime 59. S'un casto amor, s'una pietà superna	82
Rime 59. Якщо кохання чисте почуття	83

Rime 60. Tu sa' ch'i' so, signor mie, che tu sai	84
Rime 60. Ти знаєш, що я знаю, о мій пане.....	85
Rime 61. S'i' avessi creduto al primo sguardo	86
Rime 61. Якби вернути молодість мою	87
Rime 62. Sol pur col foco il fabbro il ferro stende.....	88
Rime 62. Вогнем коваль випалює метал.....	89
Rime 66. Forse perché d'altrui pietà mi vegna.....	90
Rime 66. Щоб я побачив підлість цього світу	91
Rime 71. I' l'ho, vostra mercè, per ricevuto	92
Rime 71. Лист вже дійшов, облиште хвилювання	93
Rime 77. Se 'l foco fusse alla bellezza equale	94
Rime 77. Якби вогонь з красою віч твоїх	95
Rime 78. Dal dolce pianto al doloroso riso.....	96
Rime 78. Від сліз солодких до сумного сміху	97
Rime 84. Sì come nella penna e nell'inchiostro	98
Rime 84. Так само, як чорнило і перо.....	99
Rime 87. Vorrei voler, Signor, quel ch'io non voglio.....	100
Rime 87. Вже хочу мати те, що не хотів	101
Rime 88. Sento d'un foco un freddo aspetto acceso	102
Rime 88. Іздалеку морозять ваші очі.....	103
Rime 89. Veggio co' be' vostr'occhi un dolce lume	104
Rime 89. Я бачу світ цей вашими очима	105
Rime 90. I' mi son caro assai più ch'i' non soglio.....	106
Rime 90. Відколи в такт звучать наші серця.....	107
Rime 94. D'altrui pietoso e sol di sé spietato.....	108
Rime 94. Цій гусениці не зростити крила	109
Rime 95. Rendete agli occhi mei, o fonte o fiume.....	110
Rime 95. Я стільки сліз колись пролив над вами	111
Rime 97. Al cor di zolfo, a la carne di stoppa.....	112
Rime 97. Як тіло — клоччя, серце — сірки жменя	113
Rime 101. Perché Febo non torce e non distende.....	114
Rime 101. Невже, о Фебе, ти такий слабкий.....	115
Rime 102. O notte, o dolce tempo, benché nero.....	116
Rime 102. Солодка ноче! В темряві твоїй.....	117
Rime 103. Ogni van chiuso, ogni coperto loco.....	118
Rime 103. Коли якась прихована місцина.....	119
Rime 104. Colui che fece, e non di cosa alcuna.....	120
Rime 104. Бог час створив з нічого, з пустоти	121
Rime 105. Non vider gli occhi miei cosa mortale.....	122

Rime 105. Ваш погляд, пані, тихий, херувимний	123
Rime 106. Per ritornar là donde venne fora	124
Rime 106. Назад він прагне — дух, який зійшов.....	125
Rime 150. Non men gran grazia, donna, che gran doglia	126
Rime 150. Того, хто вже зійшов на ешафот.....	127
Rime 151. Non ha l'ottimo artista alcun concetto	128
Rime 151. Й найкращий майстер не спроможен знати.....	129
Rime 159. Per esser manco, alta signora, indegno.....	130
Rime 159. Я вдячний вам, високочола пані.....	131
Rime 160. S'alcun legato è pur dal piacer molto	132
Rime 160. Я майже вмер, а ви мене звільнили	133
Rime 166. Ben posson gli occhi mie presso e lontano	134
Rime 166. І зблизька й навіть здалеку я б зміг.....	135
Rime 178. La nuova alta beltà che 'n ciel terrei.....	136
Rime 178. Красі високій тісно на землі	137
Rime 193. A pena prima aperti gli vidd'io	138
Rime 193. Ледь-ледь розцвів в красі юнацькій він.....	139
Rime 230. Perché tuo gran bellezze al mondo sièno	140
Rime 230. Хай збереже Гоосподь твою красу.....	141
Rime 236. Se ben concetto ha la divina parte	142
Rime 236. Аби красу створити небувалу	143
Rime 239. Com'esser, donna, può quel c'alcun vede	144
Rime 239. О пані! Доля не у всіх одна.....	145
Rime 248. Dal ciel discese, e col mortal suo, poi	146
Rime 248. Зійшов у пекло він у тлінній плоті.....	147
Rime 250. Quante dirne si de' non si può dire.....	148
Rime 250. Шануєм начеб, але честь мала.....	149
Rime 251. Nel dolce d'una immensa cortesia	150
Rime 251. Ця ввічливість, ця делікатність тиха... ..	151
Rime 260. Non è sempre di colpa aspra e mortale	152
Rime 260. Торкнутися краси — гріха немає	153
Rime 261. Se 'l troppo indugio ha più grazia e ventura.....	154
Rime 261. Як це можливо? — знов душа щемить!	155
Rime 266. Qual meraviglia è, se prossim'al foco	156
Rime 266. Вогонь мене поглинув. Я згорів	157
Rime 277. Se con lo stile o coi colori avete.....	158
Rime 277. Ви творчо прирівняли у правах	159
Rime 285. Giunto è già 'l corso della vita mia	160
Rime 285. Вже човен мій штормами принесло	161

Rime 288. Le favole del mondo m'hanno tolto	162
Rime 288. Мирські байки украли в мене час	163
Rime 289. Non è più bassa o vil cosa terrena	164
Rime 289. Був світлим світ — і я Тебе забув	165
Rime 293. Carico d'anni e di peccati pieno	166
Rime 293. Обтяжений роками і гріхами	167
Rime 294. Mentre m'attrista e duol, parte m'è caro	168
Rime 294. На схилі літ сумне моє життя	169
Rime 295. Di morte certo, ma non già dell'ora	170
Rime 295. Вже чую смерть, години лиш не знаю	171
Rime 296. S'avvien che spesso il gran desir prometta	172
Rime 296. Роки пливуть й породжують бажання	173
Rime 299. Al zucchero, a la mula, a le candele	174
Rime 299. Мул, цукор, свічі, сулія вина	175
Rime 300. Per croce e grazia e per diverse pene	176
Rime 300. Від доброти хреста й Господніх мук	177

Про перекладача	178
------------------------------	------------